

Саша КНЕЖЕВИЋ*

ЦРНА ГОРА И ЧЛАН 29 БЕРЛИНСКОГ УГОВОРА

Чланом 29 Берлинског уговора ограничен је суверенитет Црне Горе на дијелу њене обале. Овакве одредбе управо оног међународног уговора којим је Црна Гора коначно призната као независна држава уграђене су на захтјев сусједне велике монархије Аустро-Угарске, која је добила одређена права контроле на црногорској обали и мору. Циљ Аустро-Угарске био је да задржи Црну Гору у одређеној економској зависности, такође политички обгрљену јаким аустријским утицајем и претензијама у Албанији и истовремено да ојача своје позиције у надметању са Италијом око превласти на Јадрану. Црногорски посједи су на тај начин одмакнути од Боке Которске а и отклоњена је опасност да се Русија утврди у црногорском приморју.

У првој алинеји члана 29 Берлинског уговора констатује се да се Бар са његовим приморјем присаједињује Црној Гори, друга алинеја утврђује обавезу да Црна Гора врати Улцињ Турској док трећа алинеја обавезује Црногорце да Спич предају Аустро-Угарској. Члан 29 од четврте алинеје па надаље гласи овако:

- Црна Гора имаће потпуну слободу пловидбе Бојаном. Неће се изграђивати никаква утврђења дуж тока ове ријеке, изузимајући она која ће бити потребна за локалну одбрану Скадра, а која неће смјети да се налазе преко 6 километара удаљености од те вароши(4).
- Црна Гора не може имати ратних бродова нити поморске заставе (5).
- Лука Бар и све црногорске обалне воде остаће затворене ратним бродовима свих земаља (6).
- Утврђења која се налазе између Скадарског језера и Јадранског мора биће порушена; друга нова утврђења неће смјети да се подижу у тој зони (7).
- Поморски и санитарни полицијски надзор вршиће Аустро-Угарска како у луци Бар тако и дуж цијеле црногорске обале (8).

* Аутор је доцент Филозофског факултета у Никшићу.

- Црна Гора ће усвојити поморско законодавство које је на снази у Далмацији. Аустро-Угарска се са своје стране обавезује да врши конзуларну заштиту поморске трговачке заставе Црне Горе (9).
- Црна Гора ће се споразумјети са Аустро-Угарском о праву ове да изгради један пут и једну жељезничку пругу преко нове црногорске територије (10).
- Потпуна слобода промета биће осигурана на тим путевима (11).¹

Спровођење одредби Берлинског уговора на терену и у пракси није ишло глатко. Након што је Аустро-Угарска добила од Црногораца Спич, аустријска влада је предложила црногорској један пројекат о спровођењу у живот оних одредби члана 29 Берлинског уговора који се тичу луке Бар. По том пројекту, који је требао да буде предмет преговора, Црна Гора би практично сасвим изгубила суверенитет над својом једином луком и преосталом обалом. Отпор црногорске стране наишао је на подршку руске и италијанске владе.² Тако је почело дипломатско рвање између два актера у коме се мањи и слабији грчевито бранио да задржи дио свог суверенитета на мору јер је Берлински уговор био сувише уопштен и читав низ ствари је тек требало ријешити у пракси.³ О свим овим питањима књаз Никола водио је разговоре у Бечу са аустријским царем и грофом Андрашијем у септембру 1879. године. Након тога формирана је лучка капетанија у Бару али и даље нијесу била регулисана сва питања и још ће потрајати нагезање око спровођења у живот одредби члана 29 Берлинског уговора. Црна Гора је успјела да избјегне писмену обавезу, односно закључење посебне конвенције о спровођењу члана 29 Берлинског уговора, остављајући на тај начин себи простора за дјеловање у будућности.

У принципу, Црногорци су жељно чекали повољну историјску прилику да се потпуно ослободе наметнутих обавеза на својој територији. Јер јасно им је било, као и другим савременицима, да је то услов њене стварне независности. Историчар Макензи се овим поводом запитаво: «Може ли се сматрати стварно независном земља којој је уговором забрањено да утврди своју најугроженију границу и чија је поморска полиција под страном (аустријском) контролом».⁴

Црна Гора је била и економски зависна од Аустро-Угарске која је била њен главни трговински партнер а почела је да игра и важну уло-

¹ Н.Ражнатовић, *Спровођење XXIX члана Берлинског уговора о црногорском приморју и ингеренцији Аустро-Угарске у луци Бар*, Историјски записи, књ. XXX, бр.3-4, 1972.

² Исто, 394.

³ Црногорци су се посебно бранили од екстериторијалности лучке капетаније у Бару, односно нијесу жељели да допусте судовима Аустро-Угарске да воде парнице у поморским и санитарним пословима на њеној територији.

⁴ D.Mackenzie, *The Serbs and Russian Pan-Slavism 1875-1878*, Ithaca: Cornell University Press, 1967, 318.

гу у транспортном систему Црне Горе. Отуда је расло неповјерење, па када су Аустријанци изградили пут који је водио од Котора до границе са Црном Гором али су Црногорци оклијевали да га доврше. На сличан начин Цетиње је почетком XX вијека одбило захтјев Аустро-Угарске да изгради пругу дуж црногорске обале.⁵

Ситон Вотсон је у својој студији о борби Италије за превласт на Јадрану разјаснио и тај моменат сукобљавања двије велике силе око економског утицаја у Црној Гори јер је Италија такође од почетка XX вијека играла важну улогу у економском животу Црне Горе.⁶

Спорови на граници који су прије 1878. године кварили аустријско-црногорске односе наставили су се и после Берлинског конгреса, посебно у округу Грахово - Кривошије. Британски изасланик Кенеди је написао да је политика књаза Николе била да »обезбједи да вода у лонцу увијек кључа« на граници према Аустрији и Турској.⁷ Уствари, јасно је да се спољнополитичке амбиције црногорске државе нијесу завршиле Берлинским конгресом. Оно што је посебно Црна Гора чекала била је повољна прилика да се ослободи обавеза наметнутих чланом 29 Берлинског уговора.

Та прилика се указала након анексије Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске, почетком октобра 1908. године. Тада је отворена велика међународна криза у којој се Аустро-Угарска, због самовољног кршења међународног уговора, нашла под дипломатским притиском великих сила, чланица Антанте, и под притиском значајног дијела европске јавности.

Руски посланик на Цетињу, Штајн, обавјестио је књаза Николу 5. октобра да ће наредног дана бити извршена анексија. Књаз је рекао да ће по објави анексије Црна Гора протестовати код великих сила, па ако Берлински уговор остане нарушен и она ће се ослободити обавеза из њега, посебно 29. члана уговора. Сљедећег дана упућена је протестна нота великим силама у којој је, у суштини, изражено управо оно што је књаз рекао руском представнику.⁸ Књажев надахнути проглас црногорском народу разаслат је у виду летка по земљи.⁹ Опште мишљење је било да

⁵ Р.Јовановић, *Покушај Аустро-Угарске да добије концесију за изградњу жељезнице у црногорском приморју*, Историјски записи књ. XX, 2, 1963.

⁶ R.W.Seton Watson, *The Balkans, Italy and the Adriatic*, London 1912.

⁷ Dž. Tredveј, *Soko i oraо; Crna Gora i Austro-Ugarska 1908-1914*, Podgorica 2005, 12.

⁸ Државни Архив Цетиње MID br.3337 24.IX/6.X 1908; Р.Јовановић, *Став Црне Горе према анексији Босне и Херцеговине*, Историјски записи, св.1, 1963, 91; Л.Вукчевић, *Црна Гора у босанско-херцеговачкој кризи 1908-1909*, Титоград 1985, 85-86.

⁹ ДАС MID br.3389 30.IX/12.X 1908. Министарство је послало проглас свим црногорским конзулима. Генерални конзул у Лондону Паркингтон је проглас превео на енглески и предао "Тajmsu".

су анексијом нестале наде у прикључење Херцеговине Црној Гори, као и да је угрожен државни положај Црне Горе, као и Србије. Црногорска влада је 9. октобра упутила другу ноту владама потписницама Берлинског уговора, указујући да тражи да јој се ”не ускрати ни једна накнада која би била погодна да успостави политичку и географску равнотежу, а која је тако силно поремећена на штету Књажевине”.¹⁰ На црногорску ноту први је одговорио британски министар Греј, који је признао да је анексијом повријеђен Берлински уговор и устврдио да се његове одредбе не могу поништити без одобрења потписница.¹¹

Црногорска народна скупштина се састала 12. октобра на ванредној сједници. Она је отворена књажевим говором, у коме су изнесени ставови исти као у прогласу. У резолуцији коју је Скупштина издала поводом анексије констатују се идентични ставови који су исказани у нотама црногорске владе великим силама и изражена је подршка влади за све што ће предузети у заштити интереса Црне Горе.¹² Књаз Никола је у почетку, понесен националним одушевљењем и приморан народним захтјевима, изјављивао да је спреман да поведе рат против Аустро-Угарске. Тако је 18. октобра аустроугарском посланику на Цетињу, барону Куну, рекао да ако се његове наде у територијалне компензације не остваре ”онда је дужан својој части и историји свога народа да чак и своју даљу егзистенцију стави на коцку”.¹³ Српском посланику Јовановићу рекао је 13. октобра да је Црна Гора анексијом доведена у безизлазан положај и да се из такве ситуације излаз мора тражити ратом, пошто ”народ хоће и ја хоћу да ратујем”.¹⁴ Ова реторика је касније утишана, а увиђајући да је рјешење настале кризе изнад њених могућности, Црна Гора је од самог почетка одређивала свој став према ставовима пријатељских сила, у првом реду Русије.¹⁵ Књаз је обећао Русији да неће нарушити мир. Национална и државничка дужност налагала му је да се анексији супротстави и уколико буде могао препријечи даљи аустројски продор. Зато су књаз и влада Русију увјеравали да неће нарушити мир а Аустро-Угарској су стално пријетили ратом. Аустро-Угарска је заправо од почетка пристајала на извјесне уступке Црној Гори. Тако је већ 7. октобра аустроугарски посланик на Цетињу, барон Кун, дао изјаву књазу

¹⁰ DAC MID br.5330, 28.IX/10 X 1908.

¹¹ DAC MID br.5337, 28.IX/10. X 1908; ”Тајмс” 12.oktobar 1908.

¹² DAC MID br.3388, 30.IX/12.X 1908; ”Глас Црногорца” 14. X 1908; ”Тајмс” од 14.октобра доноси цијели текст резолуције Црногорске скупштине.

¹³ *Osterreich Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen krise 1908. zum Kriegaubbruch 1914*, Wien und Leipzig 1930, I No.322; В. Ћоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1992, 230.

¹⁴ Архив Србије МИД ПО, извјештај Ј.Јовановића од 15. X 1908.

¹⁵ Р. Јовановић, н.р. 94.

Николи да је Аустро-Угарска спремна да се одрекне својих права по члану 29 Берлинског уговора и да Црној Гори да новчану помоћ за грађење жељезнице у приморју, под условом да она призна анексију.¹⁶ Десетог октобра барон Кун је, по налогу Ерентала, понудио лично књазу Николи 500.000 круна да би га придобио, али су све ове понуде одбијене.¹⁷ Да би се спријечио даљи аустроугарски продор, књаз и влада били су присталице тражења компензација у Санцаку, не толико ради материјалних користи, колико ради могућности стварања баријере даљем аустроугарском продору. Упоредо са тим црногорска влада је одлучила да за надокнаду тражи и Спич.¹⁸ Као што се види из текста њених нота, црногорска влада се одмах прогласила ослобођеном обавеза из члана 29 Берлинског уговора а које су ограничавале њен суверенитет и на мору и на обали, и представљале тежак терет за економски и политички суверенитет Књажевине. Остао је изван тога велики простор да се, заједно са Србијом, формулишу одговарајући компензациони захтјеви. У суштини свих црногорских захтјева и дипломатске активности у анексионој кризи налазили су се захтјеви за укидањем члана 29 Берлинског уговора и за добијањем Спича од Аустро-Угарске.¹⁹

Црна Гора и Србија су истина у јесен 1908. године послале своје изасланике у све европске пријестонице са задатком да упознају тамошње државнике и јавност са захтјевима ових балканских држава за накнадама због анексије Босне. Међутим, захтјеви за територијалним накнадама, као и они који су се тicali аутономије Босне и Херцеговине, па и неки други предлози, од самог старта су били осуђени на пропаст, прије свега због чврстог и непопустљивог става Аустро-Угарске. Она је имала непоколебљиву подршку јаке Њемачке за све вријеме анексионе кризе. Постојала је опасност да се због балканског питања уђе у европски рат па су зато силе Антанте дјеловале на Црну Гору, као и на Србију, у умирујућем и помирљивом смислу, и саме попуштајући пред аустријском ароганцијом²⁰. Коначно, након шест мјесеци који су потресали Европу, анексиона криза се ближила крају. Русија, сила међу осталима препозната као заштитница Црне Горе и Србије, попустила је пред директним њемачким ултиматумом и признала чин анексије. Потом је приморала Србију да и она у својој ноти аустријској влади уради то исто, и да се одрекне свих захтјева у вези са анексијом. Једино је још

¹⁶ Isto, 102; DMC PR Štajn-Izvoljskom 12.X 1908; Dž.Tredvej n.d. 24.

¹⁷ В. Ћоровић, н.д. 234.

¹⁸ Државни Музеј Цетиње, ПР извјештај Штајна од 8. и 9. X 1908.

¹⁹ Л.Вукчевић, *Дипломатска активност Црне Горе на добијању Спича за вријеме анексионе кризе*, Историјски записи књ. XXX бр. 3-4. 1972.

²⁰ M.V.Cooper, *British Policy in the Balkans 1908-09*, Historical Journal, VII, br.2, 1964, 258-279.

остала Црна Гора која је требало да разријеши своје односе и потраживања са Аустро-Угарском и то је било само финале анексионе кризе.

Истога дана када је нота српске владе стигла у Беч њемачки амбасадор у Лондону питао је енглеског министра спољних послова Греја да ли ће сада признати анексију, или британски пристанак зависи још од измјене члана 29 Берлинског уговора у вези са Црном Гором. Греј је одговорио да ће читава ствар око члана 29 Берлинског уговора бити сређена између Аустро-Угарске и Италије, односно да је он то питање препустио Италији.²¹ Пошто није тачно знао шта Италијани намјеравају, тражио је да Рим прецизно одговори који су то услови на којима ће инсистирати и да ли је италијанска страна поуздано сигурна да ће они бити задовољавајући за Црну Гору.²² Извољски је такође препустио иницијативу Аустро-Угарској и Италији, што је значило, по његовом сопственој изјави, признање неке врсте протектората ових двију сила над Црном Гором и цијелим Јадранским морем.²³ Али, с обзиром на то да Аустро-Угарска и Италија нијесу имале међусобне односе повјерења, постојала је могућност да се све искомпликује.

Члан 29 Берлинског уговора значио је озбиљну рестрикцију суверенитета Црне Горе над њеном сопственом територијом и вјероватно је, пак, да се Ерентал надао да ће то успјети да задржи. У сваком случају, игнорисао је ово питање када је правио план за анексију Босне и Херцеговине. Једино је у Бухлау Извољском обећао да ће га узети у разматрање.²⁴ Без сумње, знао је да је Италија посебно заинтересована по том питању, мада о њему није разговарао са Титонијем када су се срели у септембру 1908. године. Надаље, значајан елеменат у аустријској политици према Србији и Црној Гори био је да подстиче и игра на ривалство између двију династија и да их међусобно удаљи. То је један од разлога што је аустријски посланик на Цетињу, Кун, био овлаштен у октобру да књазу, када га буде информисао о анексији, предочи да би коректно држање могло да му донесе користи, а једна од њих је и отварање преговора о измјени члана 29 Берлинског уговора.²⁵

Италијански министар Титони је рекао Еренталу приликом њиховог сусрета прије анексије да је неће признати ако Аустро-Угарска не прихвати да се укину њене привилегије одређене чланом 29. Ерентал му је дао обећање у том смислу, које је поновио у новембру.²⁶ Титони се

²¹ Public Record Office FO 371/12537 31.mart 1909; M.B.Cooper, n.d.270.

²² PRO FO 371/12454 31.mart 1909.

²³ PRO FO 371/13133 3.april 1909.

²⁴ OUAP No.79

²⁵ OUAP No.112.

²⁶ OUAP No.637.

слагао са Еренталом у томе да Србија не би требало да добије никакве територијалне компензације,²⁷ па је сам савјетовао Београд да повуче те захтјеве.²⁸ Виктор Емануел III је одлагао више од два мјесеца одговор на писмо аустријског цара којим га је обавјестио о анексији, да би то онда учинио у једном безбојном и необавезујућем тону.²⁹ Исто тако, талијанска влада се држала прилично по страни и, далеко од живе утакмице између Ерентала, са једне стране, и Извољског и Греја, са друге, која је трајала неколико мјесеци. Титони је, изгледа, преферирао савез између Аустро-Угарске, Русије и Италије, али није урадио ништа да га промовише.³⁰ Његова политика сарадње са Аустро-Угарском није била популарна код његових земљака, а његова позиција била је зато пољубљана. Парламент му је у децембру изгласао повјерење, али су се стално чуле најаве његове оставке.³¹

Вјероватно да је ова ситуација руководила министра да, у фебруару, када је стање постало критично, оживи идеју о међународној конференцији.³² У његовом предлогу програма једна од тачака је била модификација члана 29 Берлинског уговора.³³ Ерентал је био против конференције, али не и против преговора о измјени поменутог члана, под условом ”потпуне промјене става књаза Николе према Монархији”.³⁴ По свој прилици то је било оно што је Титони чекао, па је изјавио да ће радије дати оставку него признати промјену члана 25 Берлинског уговора, онако како предлаже Њемачка, прије него што се договори измјена члана 29.³⁵ Упутио је ноту у Беч којом је предлагао да Аустро-Угарска прихвати брисање параграфа 5,7,8,9,10,11, док би параграф 6 био промијењен, и гласио би: ”Лука Бар ће задржати карактер трговачке луке, никакви радови не могу бити предузети који би је трансформисали у војну луку”.³⁶

Током неколико мјесеци трајања кризе односи између Аустро-Угарске и Црне Горе су били све само не добри. Из тог разлога, као и због тога што је Ерентал био окупиран за њега много значајнијим стварима, није било помака у овом питању. Књаз Никола је остао при захтјеву за територијалном накнадом, у ствари оно што је он тражио био је Спич,

²⁷ British Documents on the origins of the war, London 1927, V No.395.

²⁸ OUAP No.478.

²⁹ OUAP No.732.

³⁰ OUAP No.744.

³¹ G.Gioliti, *Memoirs of my life*, London 1923, 207.

³² OUAP No.1050.

³³ OUAP No.1195.

³⁴ OUAP No.1267.

³⁵ OUAP No.1357.

³⁶ OUAP No.1375.

приморско мјесто које се налази поред самог Бара. Тамо је Аустро-Угарска имала утврђења која су доминирала околином и црногорском луком. Ерентал је оштро одбио овај захтјев, упозоравајући књаза Николу да не врши притисак неким војним мјерама или ”другим интригама”.³⁷ То није одвратило црногорску владу да крајем новембра пошаље циркуларну ноту великим силама, истичући своје захтјеве, ноту коју је Ерентал одбио да прими.³⁸ Књаз Никола је мјесец дана касније обавијестио представнике великих сила на Цетињу да ће ратовати за Спич ако буде неопходно. Али велике силе су практично игнорисале ову изјаву, изузимајући што је британском посланику било наложено да обесхрабри књажеве пријетеће тоне.³⁹ Књаз Никола је 22. јануара окупио представнике страних сила на Цетињу, изузимајући аустроугарског посланика, и упутио им оштар протест због аустријских војних припрема. То је, наравно, остало без икаквог резултата јер су аустријске војне припреме добијале на интензитету, а у њих је спадала и пропаганда у сјеверноалбанским крајевима.⁴⁰ Тако су се односи између двије земље заоштравали.

На Цетињу је много тога зависило од става Русије. Када је Извољски попустио пред њемачком интервенцијом, о томе је одмах обавијестио, поред Србије, и Црну Гору, и то је детерминисало њену позицију. Ерентал је тада наложио свом дипломати на Цетињу, Куну, да обнови комуникацију са књазом и чак покаже ”дух помирљивости”. Очекивао је књажево попуштање, пошто је имао алиби пред својим народом након руског повлачења.⁴¹ Мада је књаз Никола покушавао да укаже како је ”сувише касно” за заокрет, обећао је да ће заузети коректан став чекајући разрјешење од великих сила. Наиме, истог дана одговорио је руском министарству спољних послова да ће мирно прихватити одлуку сила, за шта је аустроугарски посланик на Цетињу одмах сазнао.⁴² Ерентал је књазу Николи убрзо разбио наде у ма и најмање територијалне добитке.⁴³ Вјероватно је тада књаз схватио да је крај игре, па је обећао прекид планиране додатне мобилизације.⁴⁴ Ипак, чувајући понос, он се није препустио Аустро-Угарској већ је судбину својих захтјева ставио у руке Едварда Греја, а овај их је, као што смо већ рекли, оставио Италији.

Вијест о томе да је Русија попустила и да ће признати анексију, као и остале силе, изазвала је на Цетињу дубоко разочарење. ”Цетињ-

³⁷ OUAP No.619.

³⁸ OUAP No.640,651.

³⁹ OUAP No.795,849.

⁴⁰ OUAP No.914,944.

⁴¹ OUAP No.1137.

⁴² OUAP No.1166,1167.

⁴³ OUAP No.1200.

⁴⁴ OUAP No.1310.

скји вјесник” је писао: ”Ставила нас је хумана Европа између двије смрти па да бирамо: воља ли нам умријети у миру или у рату, без крви или у крви”.⁴⁵ Бијес је на страницама овог листа био управљен према великим силама које су погазиле своја обећања и у интересу мира задовољиле ратоборну Аустро-Угарску, па је ова пријетњама однијела побједу. ”Али оваква побједа има свој сјутрашњи дан”, писао је исти лист. ”У овој парници ране нијесу тјелесне, него моралне и оне више боле и опасније су. Не боли толико тијело, колико душа. Стид од пораза више загађује душу у јунака него рана. То значи да је Аустро-Угарска побједила привремено и формално. Претрес је одгођен за боља времена”.⁴⁶ Добродошло је било када су се истовјетни ставови могли пронаћи у неком од познатих европских листова. Тако ”Глас Црногорца” у броју 15 од 2. априла преноси из, у Црној Гори већ веома омиљеног, британског ”Дејли телеграфа”, чланак под насловом ”Сила над правом”, у коме се каже: ”На очиглед цијеле цивилизације казальке сата помјерене су натраг. Концерт Европе је престао постојати. Стегнути антагонизам заузео је његово мјесто. Покушаји Енглеске, Француске и Русије да уведу поштовање међународних уговора претрпјели су један страشان пораз. Ми знамо једанпут за свагда да, у моралном смислу, Европе нема. Вјера јавности у уговоре је сломљена јер су јавни закони погажени; доказано је да уговори чим престану представљати праве интересе уговарајућих страна, не вриједи ни колико хартија на којој су написани. Ни један народ нема она права која не може бранити својом сопственом снагом”.

Књаз Никола је иначе и раније покушавао да наклоност британског јавног мњења искористи за интересе Црне Горе. Тако је генералном конзулу Паркинготону било стављено у задатак да одржава везу са великим лондонским листовима и објављује текстове који би подржавали црногорске захтјеве, посебно онај у вези са Спичом. У ”Тајмсу” је објављен подужи чланак у коме је објашњена природа црногорског захтјева за Спичом и измјеном члана 29 Берлинског уговора. Доказиван је значај Спича за независност Црне Горе као поморске земље.⁴⁷ Међутим, питање је било колико се у том случају могло очекивати од британске владе. Чак се сумњало колико је она уопште разумијевала проблем и суштину црногорског захтјева. О овоме нам лијепо говори један документ, извјештај руског посланика на Цетињу, Штејна. Он је, наиме, средином јануара разговарао са италијанским колегом који му је рекао да је британски подсекретар Чарлс Хардинг рекао италијанском амбасадору у Лондону како вјерује да ће Аустрија учинити све да задовољи Црну Гору, те да је

⁴⁵ ”Цетињски вјесник”, бр.33, 31.03.1909.

⁴⁶ ”Цетињски вјесник”, бр.34, 03.04.1909.

⁴⁷ DAC MID br.4040, 10.12.1908.

изразила спремност да поруши нека своја утврђења која се налазе у рејону Спича, близу црногорске границе. Хардинг је додао да овај предлог покреће нове елементе за обезбјеђење мира па би, по њему, требало да буде база за непосредан споразум између Аустро-Угарске и Црне Горе. Двојица дипломата на Цетињу су се у вези са овом информацијом ”у једнаком степену дивили безобзирном предлогу Аустрије и повјерењу према том предлогу од стране Хардинга”. Констатовали су да у Спичу и око њега има неколико фортица које немају војни значај, али чак и ако би то била права утврђења, за Црногорце би било довољно поставити на Румији неколико батерија које би их зачас разрушиле. Италијански посланик Сквити је закључио како је овакав предлог Аустро-Угарска могла дати једино због потпуног непознавања, од стране европских кабинета, шта је Спич и тамошња утврђења, и да је у питању спремност кабинета великих сила да прихвате било коју комбинацију, чак и ону неразумну, да мир не би био нарушен.⁴⁸

Британски посланик на Цетињу О’Рајли је, са своје стране, предлагао својој влади да размотри могућност утицаја на Турску у правцу да се Црној Гори и Србији уступи дио Санцака, за новчану или другу накнаду. Објашњавао је то страхом од брзог повратка Аустро-Угарске у Санцак, па би се на овај начин направила заштита саме Турске од Аустро-Угарске. Одговор који је добио показао је да његова влада то не прихвата. Одговорено му је да Лондон не допушта помисао о постављању таквих питања која би угрозила цјеловитост Отоманске империје, те да ће војна снага Турске убрзо бити таква да може одбранити Санцак и било који други дио царевине.⁴⁹

Италијанска влада је покренула црногорско питање у комуникацији са Аустро-Угарском, што се посебно односило на члан 29 Берлинског уговора. Ерентал је мислио да ће преко Италијана добити од црногорске владе ноту којом би се средили међусобни односи, и не очекујући да ће у томе бити проблема. О томе говори и чињеница да је конзулу у Скадру речено да прекине рад међу Албанцима у циљу њиховог подизања против Црне Горе.⁵⁰ Велике силе су сматрале да ће Италија, захваљујући родбинским везама са црногорском владарском кућом и добрим односима између црногорске и италијанске владе, најлакше успјети да Црну Гору приволи да демобилише војску.⁵¹ Титони се сложио да посредује на Цетињу, али је његов метод изазвао доста неприлика у Бечу. Он је тражио од црногорске владе да италијанском представнику на Це-

⁴⁸ DMC PR br.7, 16.januar 1909.

⁴⁹ DMC PR br.9, 19.januar 1909.

⁵⁰ OUAP No.1439.

⁵¹ OUAP No.1419.

тињу уручи ноту која би била адресирана Аустро-Угарској, али преко Италије. По његовом предлогу нота је садржавала изјаву да се Црна Гора потчињава одлуци великих сила у вези са чланом 25 Берлинског уговора, и да ће њени будући односи са Аустро-Угарском бити на бази пријатељства и доброг сусједства.⁵²

Ерентал је изјавио да не може прихватити да црногорску ноту добија од Италије, већ она мора ићи директно, и тражио је да се Црна Гора нотом обавезе на прекид протестног и опозиционог става око анексије Босне и Херцеговине.⁵³ Тада је Титони одговорио како није схватио да Ерентал инсистира на директној комуникацији црногорске ноте и да не види стварну разлику ако она буде прво уручена италијанском представнику. Ипак, рекао је да ће сугерисати црногорској влади да пошаље изјаву директно Аустро-Угарској, али је устврдио да је текст ноте који је он предложио сасвим добар.⁵⁴ Међутим, тада се умијешала Русија, предлажући једним циркуларом елиминацију параграфа од 5 до 11 члана 29 Берлинског уговора.⁵⁵ Овај предлог се разликовао од аустријско-италијанског плана јер је предвиђао и елиминацију параграфа 6, који је забрањивао утврђивање Бара, што је одмах наишло на критику британске, а и француске владе.⁵⁶

Пошто је Греј већ прихватио италијански предлог, информисао је Извољског да сматра више него бескорисним вршити притисак за елиминацију овог параграфа и да треба остати при ономе што је већ предложено.⁵⁷ Извољски је примио ово мишљење са видном љутњом, питајући зашто је британска влада, без консултација са њим, усвојила италијански предлог. Чак је доживио британски потез као удар на његову позицију, запријетивши оставком. Вјеровано је да Британци на тај начин желе да му се реванширају због прихватања њемачког ултиматума од 23. марта, без претходних консултација са Лондоном. Жалио се да ће питање које се тиче Црне Горе бити сређивано без Русије, што је свима одувijek изгледало незамисливо.⁵⁸

Ова провала његовог огорчења изазвала је дубок утисак у Лондону. Амбасадор Николсон је овлашћен да увјери Русе како, да није било сарадње британске владе са италијанском на измјени члана 29 Берлинског уговора и да није као такав дат условни пристанак на измјену члана 25, од стране британске владе, Србија би се вјероватно већ нала-

⁵² OUAP No.1438.

⁵³ OUAP No.1444,1445.

⁵⁴ OUAP No.1456,1457.

⁵⁵ OUAP No.1460.

⁵⁶ BD V No.822,825.

⁵⁷ Исто

⁵⁸ BD V No.828.

зила под окупацијом аустроугарске војске. Британска влада не мијења политику подршке Русији на Блиском истоку. Извољски је прихватио ова увјеравања и обзанио да неће дати оставку, осим ако предсједник владе Столипин буде смијењен услед ”реакционарних интрига”.⁵⁹

Док је трајало ово англо-руско убјеђивање, црногорска влада је, притиснута од Италије и Велике Британије, 5. априла упутила двије ноте, једну Италији а другу Аустро-Угарској, која је, у ствари, била копија прве. Преговори о формулацији ноте и црногорског одговора трајали су неколико дана. Књаз Никола је тврдио да мора да врши сталне и исцрпне консултације са владом, а стране дипломате су у томе видјеле његову намјеру да покаже како нема страха и да жели да сачува достојанство земље. Руски посланик Штејн јављао је да је 4. априла имао дуги разговор са књазом Николом и да није у могућности да обавјести о дефинитивном мишљењу књаза и владе, али да му се чини да ће се они у принципу сагласити са тим да Бар сачува трговински карактер и да ће дати изјаву о добросусједским односима са Аустро-Угарском. Највјероватније, писао је Штејн, да ће тешкоћа бити у изналажењу форме, јер црногорска влада неће дати никакву изјаву која би понизила достојанство земље.⁶⁰ Два дана касније, након што је посао око ноте завршен, он је потврдио да је било тешкоћа око форме црногорске ноте. Те тешкоће које су учинили Црногорци превладане су са великим напором, његовим и италијанског посланика Сквитија. ”Успјели смо да установимо одговарајућу редакцију ноте заобилазећи болна мјеста црногорског самољубља а дајући пуно задовољење аустријским захтјевима”, писао је Штејн. ”Појединости изложене у црногорској изјави су другачије од оних формулисаних у италијанској ноти али, у суштини, Црна Гора у потпуности изјављује то што се од ње тражи. Дословна формула није унапријед била упућена на Цетиње колективним кораком великих сила као у Београду”, закључује Штејн.⁶¹

Неколико дана касније он је у дужем извјештају резимирао и оцијенио улогу и учинке Црне Горе у тек превазиђеној кризи. Прва његова оцјена је била да је Црна Гора изашла из кризе са пуном чашћу и несумњивим добицима. ”Дала је своју декларацију само у оним изразима који искључују оцјену да је то урађено под силом и притиском. По општем мишљењу редакција је била врло срећно урађена. Једино су у њој заобиђена болна мјеста националног самољубља Црне Горе, па је могла лако и да прође у Скупштини и јавном мњењу. Био је то подношљив исход из тешког положаја који су они сами себи створили великим надама

⁵⁹ BD V No.830.

⁶⁰ DMC PR br.27, 04.04.1909.

⁶¹ DMC PR br.16, 06.04.1909.

у подршку сила, компензационим захтјевима и обећањима датим свом народу”, писао је Штејн. Он је изразио мишљење да Црна Гора, иако је била јасно против анексије, није иступила снажно и да је од почетка изражавала спремност да се помири са Аустро-Угарском у замјену за добијање Спича, или неких области у Херцеговини. Исто тако, он саопштава суд да би Црна Гора прије прихватила мирни исход кризе него ратни обрачун, иако би сваки Црногорац уз традиционални хероизам испуњавао свој дуг према отаџбини. Ипак се јасни и гласни ратнички шовинизам за све вријеме кризе није осјећао у овој земљи. Вијест о проласку опасности сукоба дочекан је са осјећајем олакшања. ”Осврћући се на то вријеме немогуће је да се Црној Гори не ода признање да је она у току потешкоћа које су на њу пале показала много државног такта и обазривости,” закључио је Штејн.⁶²

Поред руског и италијанског, и британски посланик на Цетињу је био врло значајан и активан тих дана у разрјешењу црногорског питања. Али заинтересованост је била веома присутна и у Форин офису. Док је интервенисао да у Црној Гори прихвате италијански предлог и ноту, Греј је увјеравао Беч да ће, ако Италија буде задовољна модификацијом члана 29, Велика Британија дати свој пристанак на измјену члана 25, односно признати анексију. Ово питање пратила је и британска штампа. ”Тајмс” је у броју од 6. априла, у чланку под насловом ”Велике силе и Црна Гора”, писао да су италијански и британски представници на Цетињу, по налогу својих влада, одиграли велику улогу у формулисању става црногорске владе. Описано је оно што се, отприлике, тих дана дешавало на Цетињу. Сљедећег дана исти лист је обавјестио о декларацији коју је усвојила црногорска влада, оцјењујући је као мудро прихватање савјета великих сила.⁶³

Црногорска нота упућена Италији је у основи она тражена декларација, уз изјаву да ће лука Бар задржати карактер трговачке луке. Уз ноту Аустро-Угарској изражена је још и нада у развој добрих односа између Монархије и књажевине.⁶⁴ У исто вријеме, иако разочаран што није добио Спич, књаз Никола је обавијестио Аустро-Угарску да ће црногорска војска бити повучена са границе и затражио од Ерентала благонаклон став у погледу трговачког уговора.⁶⁵ Мада се наведеним нотама Црна Гора није отворено потчинио аустроугарском захтјеву, Ерентал је изразио задовољство. На Цетиње је послао телеграм у коме каже да сматра да су односи доброг сусједства између двију земаља обновљени

⁶² DMC PR br.18, 18.04.1909.

⁶³ ”Тајмс”, 7. april 1909.

⁶⁴ OUAP No.1478.

⁶⁵ OUAP No.1487.

и да ће се сложити са измјенама члана 29 Берлинског уговора. Са тим се сложио и цар Франц Јосиф.⁶⁶ Овим је питање било ријешено, једино што је преостало биле су формалности.

Ерентал је одмах затражио од Титонија да, након што је сређено црногорско питање, призна анексију на основу њихове погодбе.⁶⁷ Тако је италијански амбасадор у Бечу 11. априла предао ноту своје владе,⁶⁸ а истог дана италијански амбасадор у Лондону је обавјестио Греја да је његова влада рјешењем црногорског питања ”у потпуности задовољна”.⁶⁹ Пошто је и његов услов испуњен, Греј је обавјестио Аустро-Угарску да је спреман да призна промјену члана 25 Берлинског уговора, односно да призна анексију. Британска нота, у том смислу, уручена је Бечу 17. априла.⁷⁰ Слиједећи ово, два дана касније, исто су урадили и Французи.⁷¹

Овим је и формално завршена анексиона криза, иако је она практично окончана када је Русија попустила под њемачким притиском, а Србији није остало ништа друго него да то исто уради пред Аустро-Угарском јер је тада елиминисана могућност да криза прерасте у европски рат.

Тако се ријешило и ово, за Црну Гору веома значајно питање, уз пуно учешће италијанске и британске дипломатије, чиме је она из читаве кризе извукла ипак неку корист. Наравно, то у тадашњим околностима није било могуће без добре воље Аустро-Угарске, за коју је ово питање ипак, у читавом комплексу проблема изазваних анексијом, било питање од мањег значаја.

Saša KNEŽEVIĆ

MONTENEGRO AND ARTICLE 29 OF THE BERLIN TREATY

Summary

According to the article 29 of the Berlin Treaty in 1878, Montenegrin sovereignty on the coast was limited. Austria-Hungary had right to take customs and others control in the port of Bar. So, Montenegro was waiting for opportunity to change that condition.

⁶⁶ OUAP No.1485,1493.

⁶⁷ OUAP No.1491.

⁶⁸ OUAP NO.1508.

⁶⁹ BD V No.832.

⁷⁰ BD V No.839; OUAP No.1536.

⁷¹ OUAP No.1543.

In 1908 Austria-Hungary proclaimed the annexation of Bosnia and Herzegovina, and it was the violations of the Berlin treaty without the consent of other signatories. The proclamation triggered a strong reaction of the public in Europe, especially in Montenegro and Serbia. For six months fear of the European war prevailed. At the end Russia and, after that, Serbia were forced to recognize the annexation.

Prince Nicholas continued to hold out for a territorial concession, in particular he wanted Spizza, an Austrian town which dominated the port of Bar. Aehrenthal rejected any and all such demands and warned the prince against trying to exert pressure by his military preparations. After proclamation, on the beginning of the crisis, Aehrenthal offered him the modification of the Article 29, in return for a correct attitude. With support of Italian and British diplomacy Montenegrin successfully got out from the annexation crisis because modification of the Article 29 of the Berlin Treaty was achieved.